

Список використаних джерел:

1. Антикорупційна інфраструктура // Інститут прикладних гуманітарних досліджень: громадська організація. URL: http://iahr.com.ua/files/works_docs/122/pdf.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення: Закон України від 7 квітня 2011 р. № 3207–VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 41. Ст. 414.
3. Joint First and Second Evaluation Rounds. Evaluation report on Ukraine. Adopted by GRECO at its 32nd Session, Strasbourg, 19–23 March 2007.
4. Антикорупційна експертиза як засіб запобігання корупції: Роз'яснення Міністерства юстиції України від 21 травня 2015 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0018323-12>.
5. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1698–VI. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 47. Ст. 2051.
6. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700–VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 49. Ст. 2056.
7. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889–VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 4. Ст. 43.
8. Проміжний висновок щодо Закону «Про очищення влади» (Закон «Про люстрацію») в Україні: Висновок № 788/2014, схвалений Венеціанською комісією на її 101-й Пленарній сесії. Страсбург. 2014. URL: <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282014%29044-ukr>.
9. Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Генеральної прокуратури України, затверджене наказом Генпрокуратури України від 12 квітня 2016 р. № 149. URL: http://www.cct.com.ua/2016/12.04.2016_149.htm.
10. Про організацію діяльності органів прокуратури у сфері запобігання і протидії корупції: Наказ Генпрокурора України від 25 червня 2013 р. №10гн. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/>
11. Про координацію діяльності правоохоронних органів у сфері протидії злочинності та корупції: Указ Генпрокурора України від 16 січня 2013 р. № 1/1гн. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

УДК 343.14

САЧКО О.В.

ІНТЕГРАТИВНИЙ ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В УДОСКОНАЛЕННІ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У статті аналізуються доктринальні проблеми юридичного визначення інтегративної концепції загальноправового принципу верховенства права з урахуванням європейських стандартів, а також формування на цій основі концептуальних моделей кримінально-процесуальних принципів пропорційності, дотримання прав людини, заборони державного свавілля, недискримінації та інших засад судочинства.

Ключові слова: *верховенство права, принципи права, пропорційність, європейські стандарти, процесуальна форма.*

В статье анализируются доктринальные проблемы юридического определения интегративной концепции общеправового принципа верховенства права с учетом европейских стандартов, а также формирования на этой основе теоретических моделей уголовно-процессуальных принципов соразмерности, соблюдения прав человека, запрета произвола и иных основ судопроизводства.

Ключевые слова: *верховенство права, принципы права, европейские стандарты, процессуальная форма.*

© САЧКО О.В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного і кримінального права (Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара)

This article analyses the doctrinal issue of the legal definition of integrative concept of the General legal principle of the rule of law with regard to European standards, as well as forming the basis of conceptual models criminal procedure principles of proportionality, the observance of human rights, the prohibition of public disorder, non-discrimination and other principles of Justice.

Key words: rule of law, principles of law, implement, European standards, procedural form.

Вступ. Розвиток і диференціація процесуальної форми кримінального судочинства потребує чіткого визначення доктринальної системи засад правосуддя й передусім інтегративної моделі фундаментального для кримінального процесу принципу верховенства права.

Між тим зміст, значення та правова визначеність принципу верховенства права потребує більш глибокого аналізу з урахуванням сучасного стану національного законодавства, міжнародних правових актів і прецедентної практики Європейського суду з прав людини.

Проблеми системи та змісту принципів кримінального процесу не залишаються поза увагою науковців [1–28]. Але наявні публікації не висчерпують усієї складної проблеми, а швидше утворюють фундаментальну базу для її подальшого дослідження.

Постановка завдання. Мета роботи – визначити інтегративну модель, структуру, зміст і функціональні особливості застосування принципу верховенства права в удосконаленні кримінального процесу.

Результати дослідження. У розділі 1 Конституції України «Загальні засади» закріплюються основні засади правової держави. Тут, між іншим, закріплюючи основоположні ідеї державотворення, законодавець стверджує, що «державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову» (ст. 6). Водночас констатується, що «в Україні визнається і діє принцип верховенства права», а в ст. 19 зазначається, що «правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України».

Глава 2 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України також під концептом «засади» визначає певну систему основоположних ідей правосуддя, називаючи в переліку таких «верховенство права», але вже в ст. 8 КПК України стверджує, що «кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права...». Виходячи з таких уживаних законодавцем концептів, доречно поняття «засади» і «принципи» вважати тотожними.

Принципи кримінального процесу – це сформовані в процесі розвитку правосвідомості та природного права й закріплені в законі, правових позиціях Європейського суду з прав людини чи інших джерелах процесуального права основоположні правові ідеї, морально-правові засади, найзагальніші положення, що визначають сутність, зміст і спрямованість діяльності суб'єктів процесу, спосіб і процесуальну форму їхньої діяльності та здійснення правосуддя, створюють систему гарантій установа істини, захисту прав і свобод людини й забезпечення справедливості правосуддя [21, с. 101].

В.Я. Тацій, зазначаючи, що принципи – закріплені в законі фундаментальні ідеї, підкреслює, що вони показують рівень розвитку наукової думки та правової культури, мають вагомe значення як засоби захисту прав і свобод людини та громадянина [7, с. 62].

На основі аналізу Конституції України, міжнародно-правових актів і рішень Європейського суду з прав людини В.М. Тертишник подав пропозиції щодо розвитку концептуальної моделі системи принципів кримінального процесу: а) *систему галузевих принципів*, які визначають особливості саме кримінального процесу, доповнити такими засадами: недопустимість примушування до свідчень проти самого себе, членів своєї сім'ї та своїх близьких родичів (свобода самовикриття й викриття близьких); забезпечення безпеки учасників кримінального процесу; недоторканність сфери особистого життя людини, допустимість притягнення до кримінальної відповідальності лише за умови доведеності вини; допустимість обмеження прав і свобод людини й застосування примусових і запобіжних заходів лише в разі крайньої необхідності; забезпечення ознайомлення особи, що притягується до відповідальності, з обвинуваченням і допустимість судового розгляду справи тільки в рамках висунутого обвинувачення; незалежність і процесуальна самостійність слідчого; прокурорський нагляд за забезпеченням законності на досудових стадіях і підтриман-

ня державного обвинувачення прокурором у суді; реабілітація невинуватих; документованість процесуальних дій і рішень; б) *систему міжгалузевих принципів* доповнити засадами: гарантованість доступу до правосуддя; в) *до системи загальноправових принципів* зарахувати такі засади, як презумпція добросовісності людини; верховенство права, забезпечення захисту прав і свобод людини, недопустимість звуження чинних прав і свобод людини під час прийняття нових чи зміни чинних законів; гуманізм, толерантність і справедливість [21, с. 108–109].

Ці думки щодо розвитку доктринальної моделі засад правосуддя призвели до думки про шляхи подальшого її інтегративного вдосконалення.

Зокрема, В.С. Березняк не безпідставно стверджує про наявність, окрім узasadної системи принципів права, також окремих принципів окремих інститутів кримінально-процесуального права, наприклад, принципів екстрадиції [2, с. 320–325].

Стаття 7 КПК України, називаючи верховенство права в системі двадцяти двох «загальних засад кримінального провадження», у визначеній тут системі принципів не називає й не розкриває як окремі засади такі принципові положення, як юридична визначеність, пропорційність і справедливість, на основі яких часто ґрунтує свої рішення Європейський суд з прав людини.

Принцип верховенства права – один із найбільш важливих принципів кримінального процесу, який є предметом наукових досліджень у працях правників [1; 3; 4; 6; 20; 24; 28].

Аналіз законодавчих актів показує на певні розбіжності в розумінні системи й окремих концептів принципів права. Виникає питання співвідношення принципу верховенства права з названими принциповими положеннями, а також з іншими процесуальними засадами, зокрема такими як «законність» тощо.

Наприклад, ст. 4 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» зазначає, що «адвокатська діяльність здійснюється на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів». Тобто тут верховенство права й законність розуміються як рівнозначні самостійні принципи права. Аналогічний підхід убачається й у КПК України, а також Законах України: «Про Національне антикорупційне бюро України» (ст. 3), «Про Державне бюро розслідувань» (ст. 3), «Про прокуратуру» (ст. 3), «Про Національну поліцію» (ст. ст. 6–8), «Про виконавче провадження» (ст. 2).

У сучасній же правовій доктрині, по суті, верховенство права, будучи загальноправовим принципом правової держави, є найбільш загальною, інтегративною засадою правосуддя, яка проявляє свою генетичну дію через свої структурні, гармонізовані один із одним функціональні засади кримінального права і процесу як окремих принципів самостійної галузі права.

Інтегративне мислення – креативне мислення, здатне і спрямоване на гармонізацію інтелектуального розуміння системності в окремих фрагментах дійсності й процесів реального, досягнення прогностичного розуміння рушійних сил розвитку та його основоположних тенденцій, здобуття синергетичних результатів у пізнанні реальності.

В інтегративному сенсі слушною є думка В.М. Тертишника, який зазначає, що «верховенство права – система правового і суспільного устрою, де природні права і свободи людини знайшли законодавче закріплення, визнані найвищою цінністю суспільства, а їх забезпечення стає пріоритетом держави, де сама влада перебуває під контролем закону, обмежується правом, а саме право створює таку систему правовідносин, за якої максимально усуваються можливості свавілля чиновників» [21, с. 112].

Європейська комісія за демократію через право (Венеціанська комісія) у доповіді про верховенство права вказала на такі його необхідні елементи: *законність і прозорість ухвалення законів; правову визначеність*, яка передбачає легкість і доступність з'ясування змісту права та юридично забезпечену можливість скористатись цим правом; *заборону державного свавілля*, зокрема обмеження дискреційних повноважень органів держави, обґрунтованість їхніх рішень; *ефективний доступ до правосуддя* в незалежних і неупереджених судах, судовий контроль за законністю й конституційністю актів державної ладі, функціонування незалежної адвокатури, виконання рішень судів; дотримання прав людини, передусім гарантованість права на ефективний засіб правового захисту, на справедливий суд, право бути вислуханим, презумпція невинуватості, заборона зворотної дії закону; *недискримінацію й рівність перед законом*, що передбачає відсутність законів, які містять дискримінаційні положення або закріплюють правові привілеї, заборону дискримінаційного тлумачення або застосування закону.

Конституційний Суд України в Рішенні від 29 червня 2010 року у справі № 1-25/2010 за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини визначив: «Одним із елементів верховенства права є принцип правової визначеності, у якому стверджується»

ся, що обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлених такими обмеженнями. Тобто обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки».

Отже, можна стверджувати, що в кримінальному судочинстві верховенство права необхідно розглядати як інтегративну засаду права, яка фактично включає в себе якості окремих, менш загальних, але, безумовно, не менш важливих і незаперечних принципів кримінального процесу, таких як:

- а) законність,
- б) юридична визначеність,
- в) дотримання прав людини,
- г) заборона державного свавілля,
- д) недискримінація й рівність перед законом,
- е) ефективний доступ до правосуддя.

Останні окремі принципи правосуддя мають бути чітко сформульовані та розкриті в нормах КПК України, доктринально проаналізовані в науковій літературі.

Між тим Європейський суд з прав людини все частіше звертається до такого важливого принципу правосуддя, як принцип пропорційності.

Наприклад, у справі «Яллох проти Німеччини», наприклад, Європейський суд з прав людини визнав, що мало місце порушення ст. 3 ЄКПЛ через ужиття непропорційних заходів медичного втручання для отримання доказів. Зокрема, Суд зазначив, що «компетентні органи завдали заявнику тяжкого втручання в його фізичну і психічну цілісність проти його волі. Заявника змусили блувати не з лікувальною метою, а для отримання доказів. Натомість мети можна було досягти простішим природним способом».

У Рішенні від 25 січня 2012 р. № 3-рп/2012 (справа № 1-11/2012) Конституційний Суд України зазначив, що одним із елементів верховенства права є принцип пропорційності, який у сфері соціального захисту означає, зокрема, що заходи, передбачені в нормативно-правових актах, повинні спрямовуватися на досягнення легітимної мети й мають бути спільномірними з нею.

Принцип пропорційності в системному викладанні досі не закріплений ні в КПК України, ні в Законі України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року, хоча окремі його елементи вбачаються в певних приписах правових норм. Наприклад, його окремі положення викладені в ст. ст. 42–46 Закону України «Про Національну поліцію». Окремі елементи принципу пропорційності можна знайти й у приписах норм КПК України щодо провадження слідчих (розшукових) дій і запобіжних заходів. Наприклад, у ч. 3 ст. 176 КПК України зазначається, що «слідчий суддя, суд відмовляє у застосуванні запобіжного заходу, якщо слідчий, прокурор не доведе, що встановлені під час розгляду клопотання про застосування запобіжних заходів обставини, є достатніми для переконання, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів, передбачених частиною першою цієї статті, не може запобігти доведеним під час розгляду ризику або ризикам». У частині 2 ст. 236 КПК України прописується, що «обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді повинен відбуватися в час, коли завдається найменша шкода звичайним заняттям особи, яка ними володіє, якщо тільки слідчий, прокурор не вважатиме, що виконання такої умови може суттєво зашкодити меті обшуку». «Негласні слідчі (розшукові) дії проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб» (ч. 2 ст. 246 КПК України).

Пропорційність – один із загальних принципів, який закріплений як загальний принцип в Угодах про утворення ЄС (зокрема в ст. 5 Договору про заснування Європейського співтовариства).

С.В. Погребняк доречно розглядає принцип пропорційності в контексті складових елементів верховенства права та визначає його як «основоположний принцип права, спрямований на забезпечення у правовому регулюванні розумного балансу приватних і публічних інтересів, відповідно до якого цілі обмежень прав повинні бути істотними, а засоби їх досягнення – обґрунтованими і мінімально обтяжливими для осіб, чиї права обмежуються» [14, с. 217–218].

В інтегративному вигляді концепт і сутність принципу пропорційності в кримінальному процесі можуть бути викладені так.

Принцип пропорційності – закріплений у міжнародних нормативних актах, рішеннях Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини принцип права, згідно з концептуальним змістом якого мета юридичних дій має бути суспільно вагомою, а засіб її досягнення найменш обтяжливим у конкретних умовах, втручання у сферу прав і свобод людини може

допускатись лише у випадках крайньої необхідності, з метою забезпечення правосуддя чи іншої суспільно корисної мети, якщо цього неможливо досягти іншими засобами, а заподіяна примусовими заходами шкода буде меншою, ніж відвернута [6, с. 8–10].

Загальноправовий принцип верховенства права й окремі його складники – такі принципи кримінального процесу, як юридична визначеність, пропорційність, заборона державного свавілля, недискримінація, в сучасній правовій системі України мають бути детально викладені в КПК України та використані для вдосконалення процесуальної форми кримінальних проваджень, де вбачаються прогалини та суперечливі положення.

Наприклад, стосовно обшуку варто зазначити, що застосування засобів примусу під час обшуку житла чи іншого володіння особи, обмеження при цьому прав і свобод людини, пошкодження сховищ житла чи іншого володіння особи можуть застосовуватись у разі крайньої необхідності, якщо відкрити зачинені сховища чи досягти мети слідчої дії іншими засобами не видається можливим, застосовувані засоби мають бути найменш обтяжливими для людини в конкретних умовах, а завдана застосовуваними засобами шкода має бути найменшою з наявних для досягнення мети обшуку.

Висновки. На сучасному етапі судово-правової реформи необхідно в КПК України на основі системного аналізу Конституції України, міжнародних правових актів, рішень Європейського суду з прав людини й Конституційного Суду України детально викласти інтегративний зміст загальноправового принципу верховенства, в окремих нормах дати дефініцію й розкрити зміст таких окремих процесуальних принципів, як пропорційність, законність, юридична визначеність, дотримання прав людини, заборона державного свавілля, недискримінація та рівність перед законом, ефективний доступ до правосуддя.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в розробленні пропозицій щодо вдосконалення на основі принципів кримінального процесу процесуальної форми дізнання щодо кримінальних проступків та інститутів слідчих дій.

Список використаних джерел:

1. Аленін Ю.П., Волошина В.К. Поняття та система принципів кримінального провадження. Наукові праці НУ ОЮА. 2014. Т. XIV. С. 78–89.
2. Березняк В.С. Функції та принципи інституту екстрадиції: поняття і ознаки. Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Право». 2014. Вип. 2. С. 320–325.
3. Галаган О.І., Письменний Д.П. Поняття та система засад (принципів) кримінального провадження. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 4. С. 167–172.
4. Головатий С. Верховенство права: у 3 кн. Київ: Фенікс, 2006. Книга 2: Верховенство права: від доктрини до прецеденту. 1286 с.
5. Євтошук Ю. Принцип пропорційності та його вимоги у сфері законотворчості. Віче. 2012. № 22.
6. Корніснко М.В., Тертишник В.М. Принципи права в розв'язанні проблем конкуренції правових норм, юридичних фікцій і колізій. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. № 1. Т. 1. С. 7–11.
7. Кримінальний процес: підручник / Ю.М. Грошевий, В.Я. Тацій, А.Р. Туманянц та ін.; за ред. В.Я. Тація, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків: Право, 2013. 824 с.
8. Кучинська О.П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 288 с.
9. Малярєнко В.Т. Конституційні засади кримінального судочинства: науково-практичне видання. Київ: Юрінком Інтер, 1999.
10. Мамка Г.М. Презумпція невинуватості та обов'язок доказування вини. Актуальні проблеми досудового розслідування: зб. тез доповідей IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2015 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 42–43.
11. Марушак Н.В. Про моральність принципів кримінального процесу. Актуальні проблеми юридичної науки та практики. 2017. № 1 (3). С. 84–88.
12. Молдован А. Засади кримінального процесу в Україні та ФРН. Підприємництво, господарство і право. 2013. № 4. С. 24–26.
13. Назаров В.В. Засада невтручання у приватне життя як засіб для захисту особи у кримінальному провадженні. Юридичний вісник. 2012. № 3 (24). С. 114–118.
14. Погребняк С. Принципи права: доктринальні питання. Право України. 2013. № 9. С. 217–218.

15. Права і свободи людини і громадянина в Україні (доктрина Європейського суду з прав людини і Конституційного Суду України): навчальний посібник / звернення до читачів Голови Конституційного Суду України (VII.2010–VII.2013 роки) А.С. Головіна; вст. слово і заг. ред. проф. П.Ф. Мартиненка, В.М. Кампа. Київ, 2013. 376 с.
16. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: монографія: у 2 кн. / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: Юридична думка, 2008. Книга 1: Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії. 344 с.
17. Принцип рівності у праві: теорія і практика: монографія / передмова акад. НАН України Ю.С. Шемшученка; за заг. ред. Н.М. Оніщенко. Київ: Юридична думка, 2014. 380 с.
18. Столітній А.В., Каланча І.Г. Принцип змагальності за діючим КПК України в умовах електронного процесу. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2015. Вип. 2. Т. 3. С. 115–121.
19. Тертишник В. Гарантії недоторканності сфери приватного життя людини. Вісник прокуратури. 2001. № 2. С. 7–13.
20. Тертишник В.М. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2009. 432 с.
21. Тертишник В.М. Кримінальний процес України. Загальна частина: підручник. Київ: Алерта, 2014. 440 с.
22. Тертишник В.М. Принципи права та стратегія і практика судово-правової реформи. Право і суспільство. 2016. № 6. С. 20–26.
23. Тертишник В.М. Проблеми розвитку концептуальної моделі системи принципів кримінального процесу. Вісник прокуратури. 2001. № 5. С. 26–34.
24. Трихлеб К.А. Верховенство права: современные интерпретации. Учёные записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». 2013. Т. 26 (65). № 2-1. Ч. 1. С. 152–163.
25. Уваров В.Г. Застосування практики Європейського Суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів в удосконаленні кримінального судочинства України: монографія / за заг. ред. докт. юрид. наук В.М. Тертишника. Дніпропетровськ, 2012. 268 с.
26. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. Київ, 2015. 208 с.
27. Циганюк Ю.В., Костенко М.А. Онтологія системи засад кримінального провадження. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2015. Вип. 3. Т. 3. С. 144–146.
28. Шевчук С. Принцип верховенства права та найвища юридична сила Конституції України. Право України. 2011. № 5. С. 175.